

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”**

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

**КАТЕДРА ПО СТАРА ИСТОРИЯ, ТРАКОЛОГИЯ И
СРЕДНОВЕКОВНА ОБЩА ИСТОРИЯ**

КАЛИН ЙОРДАНОВ КИРИЛОВ

**„КРЪСТОНОСНИТЕ ПОХОДИ:
РЕЛИКВИ И ЧУДЕСА”**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИЯ ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА
И НАУЧНА СТЕПЕН “ДОКТОР”**

СОФИЯ

2011

Обем на дисертацията:

Дисертацията се състои от увод, седем глави, заключение, библиографски списъци на използваните извори и научна литература, общо 383 страници, и 30 страници с приложения.

Цели на изследването:

Настоящото изследване е посветено на проучването на определен аспект от кръстоносното/поклонническото движение и Латинския Ориент в периода на класическите кръстоносни походи (XI-XIII в.). То е организирано в увод, седем глави и заключение, към него е приложен и научен апарат, съдържащ изворите и литературата по засегнатите въпроси, както и илюстративни приложения. Неговата хронологическа рамка е разположена между епохата на „голямото време на поклонниците“ в навечерието на Първия кръстоносен поход и времето на рухването на последните франкски териториални владения в Сирия и Палестина в самия край на XIII в., когато на практика се формира и модела на взаимовръзката между пилигримското движение, свещената война, култа към реликвите и лова и трансфера на светини от Ориента в Запада, който продължил да се развива и в епохата на късното Средновековие.

Запознаването с изворите и научната литература по темата установи, че въпросът за култа към реликвите и лова на свещени съкровища в Източното Средиземноморие и пренасянето им в Западна Европа в епохата на класическите Кръстоносни походи (XI-XIII в.), който е неразделна част от историята на това движение, и който се превърна в обект на настоящото проучване, е значително слабо и на практика фрагментарно изследван от историците и антрополозите. Неособено големият изследователски интерес към темата, липсата на солидна световна и българска историографска традиция и отсъствието на едно цялостно и фундаментално изследване, както и ограниченият превод на средновековните извори, осветяващи проблема, провокираха настоящия опит за проучване, който поради тази причина бе заложен в голяма степен върху издирването, изследването, превода, анализа и съпоставката на оригиналните източници от епохата.

Предмет на настоящото изследване са колкото свещените предмети и места и тяхната история в контекста на кръстоносното движение и контактите между Запада и Ориента в епохата на зрялото Средновековие, толкова и самите хора, активни участници и герои в събитията, чиято комплексна роля на поклонници, защитници, пазители, дарители, колекционери, ловци, похитители и крадци на светини, ги прави не по-малко интересен обект на проучване от самите свещени съкровища.

Целта на проучването е да се опита да представи един по-цялостен и оригинален поглед върху темата за култа към свещените християнски съкровища и лова на реликви в епохата на класическите Кръстоносни походи и тяхната съществена комплексна функция, роля, място, значение и характер във военизираното поклонническо движение на латинския свят, във формирането и съществуването на франкските държави и общества в Ориента (Източното Средиземноморие и Балканите) и в отношенията между Изтока и Запада в този период, като същевременно разкрие още една любопитна страна от историята на "голямата авантюра Отвъд морето".

Увод

Въведението на настоящата дисертация излага накратко целите и задачите, които авторът си е поставил за изясняване. Също така е направен кратък преглед и коментар на основните използвани наративни източници: западни (латински, старофренски и староиталиански), византийски, арабски (мюсюлмански), арменски, сирийски и старославянски извори от летописния, житиеписния, итинерарния, епистоларния и епиграфския жанр, със специално внимание върху поджанровите (и междужанрови) форми „*inventio*” (разказ за откриване на светини), „*translatio*” (разказ за пренасяне на реликви и мощи), „*furtum sacrum*” (разказ за свещена кражба и лов на светини) и „*miracula*” (разказ за чудо, свързано с реликви и мощи). Направен е и кратък историографски преглед и коментар на научния интерес и принос към темата с представяне на основните проучвания и изследователи.

Същевременно въведението акцентира и върху актуалния характер и отзвук на темата за култа към светините и лова на реликви от Ориента в епохата на кръстоносните походи в съвременното, повече от 900 години след началото на Първата поклонническа експедиция към Светите земи, в ерата на новото хилядолетие, когато не само научният интерес и опитите за сближаване между Църквите на Запада и Изтока, но и съвременната художествена литература, кинематография и несъмненият феномен на

нашето време – интернет, продължават да поддържат публичния интерес и да привличат общественото внимание към този проблем.

Глава I: Поклонничеството, култът към реликвите и ловът на светини в навечерието на Първия кръстоносен поход

Целта на тази въвеждаща глава е да представи проблема за култа към реликвите в латинския свят, лова на светини от Източното Средиземноморие и пренасянето им в Западна Европа през XI в., в епохата на т.нар. „голямо време на поклонниците”, когато се формирали основните процеси и предпоставки, довели до бума на традицията на преклонение пред светините на християнския Ориент и разцвета на практиката колекционерството, свещената кражба и трансфера на реликви и мощи от Изтока в Запада в последвалата ера на Кръстоносните походи.

По това време балансът на силите в Средиземноморието започнал да се променя. Мюсюлманите постепенно отстъпвали от своите позиции в Западното и Централно Средиземноморие. Византийската флота допринасяла в голяма степен за сигурността на морските пътешествия, а разрастващата се италианска морска търговия създавала директни връзки между Запада и мюсюлманските и ромейски пристанища в Ориента. Пътят от Венеция, Амалфи и Бари до Константинопол, Антиохия, Триполи, Александрия и други важни пристанища в Леванта бил сравнително сигурен и все повече хора от Запада се отправяли към Източното Средиземноморие в качеството си на търговци, наемници или поклонници. Повечето пилигрими предпочитали да плават с италиански кораби до византийската столица, където да спрат да се поклонят на множеството прочути реликви и духовни съкровища, които Константинопол съхранявал от столетия, и оттам да продължат по суша или вода до Светите земи. С приобщаването на Унгария към Pax Christiana в края на X в. и покоряването на българските земи от Византия в началото на XI в. бил отворен и сухопътния маршрут, който през Централна Европа, Балканите и Анатолия осигурявал алтернативен достъп на западните поклонници до Сирия и Палестина, който освен това бил значително поевтин и донякъде по-сигурен от морското пътешествие. Изпитанията, тежестите и предизвикателствата, понасяни по дългия път към Светите земи били схващани като акт на покаяние и очищение и поради това поклонничеството било препоръчвано от Църквата като форма на покаятелна и изкупителна практика. Зараждала се идеята за индулгенция за греховете на пилигримите, посетили Божи Гроб. Но не само стремежа към изкупление и опрощение карал все повече християни от Запада да поемат своя

кръст по дългия, нелек път към Светите земи. Мистичната сила и атмосфера на евангелските места, паметници и реликви и вярата в непосредствения и чудотворен контакт с тях, който осигурявал духовни заслуги и благодат, била същинската причина, която привличала множеството поклонници и влияела твърде силно върху техните емоции и въображение. Духът на милениаризма и религиозният ентузиазъм на възмогващия се по това време Запад карали все повече християни от латинския свят да отправят поглед към Ориента и да поемат на поклонение към Божи гроб в началото на XI в. Редица благородници, заедно със своите съпруги и свити, представители на църковния клир и на престолюдието извършвали все по-често индивидуално или групово своите поклонения. Пилигримството добивало все по-масов характер.

Мнозина от пилигримите желали да съхранят спомена от своето поклонничество, отнасяйки обратно със себе си разнообразни сувенири и парченца от реликви от Светите места или Константинопол. Особено ценна и желана светиня били фрагментите от някои Господни, Богородични и апостолски реликви, както и камъни, пръст и вода сакралните места, свързани с евангелската традиция. Тенденция, която все по-ясно очертавала една от основните характеристики на поклонничеството от тази епоха – стремежа на пилигримите към придобиване на скъпоценни реликви от Светите земи и пренасянето им на Запад. Акт, който представлявал своеобразна кулминация на поклонническото пътуване, и който оправдавал, осмислял, завършвал и увенчавал свещената мисия на пилигрима. Мисия, която свързвала настоящето с миналото и с вечността, живота със смъртта, греха с опрощението, профанното със сакралното и Светата земя с родното място.

70-те и 80-те години на XI в. донесли съществени промени в региона на Източното Средиземноморие. Византийският погром при Манцикерт (26 август 1071 г.) и последвалата турска инвазия в Мала Азия, Месопотамия и Сирия, загубата на Бари - последното ромейско владение на Апенинския п-ов и последвалите нормански кампании срещу империята на Балканите, печенежките нашествия в земите ѝ, както и вътрешните противоборства поставили Византия в състояние на дълбока криза. Тази ситуация се отразила и върху пилигримското движение в региона на Източното Средиземноморие. Византийските власти ставали все по-подозрителни към западните пилигрими и най-вече към норманите, а турците в Анатолия и Сирия затруднявали и застрашавали все повече поклонническия път към Йерусалим. Само добре въоръжени и екипирани поклоннически експедиции имали шанса да си пробият път през опасностите и да достигнат Божи Гроб. Същевременно по-находчивите и

предприемчиви западни търговци, пътешественици и пилигрими, които добре се ориентирали в курса на новите регионални промени, обръщали все по-често своя поглед не толкова към опасните пътища до Светите земи, колкото към уязвимата и изпаднала в криза Византийска империя, чиито духовни съкровища отдавна привличали нездравия интерес на западните християни. Мюсюлманската заплаха поставила множество от тези християнски светини, намиращи се в застрашените от турското нашествие ромейски територии, пред опасността да бъдат завинаги загубени за света на християните. Тъкмо тази критична ситуация в навечерието на Първия кръстоносен поход провокирала и вдъхновила засилването на една стара тенденция в практиката на пилигримската ревност и пиетет и изобщо в делата на западниците в Ориента. Това бил ловът на реликви, познат и в по-ранни времена като *“furtum sacrum”* („свещена кражба“). Практика, която се засилила още повече в последното десетилетие преди началото Кръстоносното движение.

Така в края на 80-те и първата половина на 90-те години на XI в., в самото навечерие на Първия кръстоносен поход традицията на лова на реликви от Ориента (Византия и Светите земи) била пуснала дълбоки корени в манталитета, идеологията и практиката на пилигримското движение на християните от Запада, които докосвайки се все по-интензивно и по-трайно до света на Изтока, засилвали все повече своя интерес към придобиване, усвояване и наследяване на материалните и духовни богатства на този изпаднал в криза и застрашен от изчезване очарователен свят, който зовял за помощ.

В навечерието на Първия кръстоносен поход феноменът на култа към реликвите и свързаното с него поклонничество се били вкоренили дълбоко в християнския пиетет и традиции и се били превърнали в съществена част от живота, историята и политиката на обществата от християнския Изток и Запад като същевременно били и живата връзка между тези два свята. Нещо повече, те били в основата на зараждащото се кръстоносно движение и създаването на Латинския Ориент. Така както поклонничеството до Компостела подбудило бургундците да основат Португалското графство, а норманското пилигримство до Монте Гаргано довело до създаването на норманското кралство в Сицилия и Южна Италия, поклонничеството до Светите земи било в основата на създаването на кръстоносните държави в Източното Средиземноморие. Нещо повече, то позволило на Латинския Ориент да просъществува няколко столетия и да остави трайни следи в историята на този регион.

Глава II: Първият кръстоносен поход: реликви и чудеса

Втората глава от изследването е структурно разделена на четири части, озаглавени съответно „Началото”, „Господното Копие и реликвите от Антиохия”, „Честният Кръст от Йерусалим” и „Реликвите поемат на Запад”, които хронологично представят комплексната функция, роля и значение на реликвите и свързаните с тях чудеса в хода на Първата кръстоносна експедиция.

Идеята за освобождаването от ръцете на иновериците на Божи Гроб - тази най-свята и съкровена за християните реликва, била близка до умовете и сърцата на хората от Запада в края на XI в. Ето защо, когато на 27 ноември 1095 г. на събора в Клермон папа Урбан II споменава за загубите и ужасите, понесени от християните в Ориента и техния тревожен зов за помощ и призовава християните от Запада да окажат военна подкрепа на страдащите си събратя от византийските земи и дори да освободят Божи Гроб, като възстановят там царството Господне и същевременно получат пълно опрощение, свързано с поклонението на това свято място, западното общество реагирало с огромен ентузиазъм и ревностно прегърнало кръстоносната идея. Папският кръстоносен призив оказал дълбоко психологическо въздействие върху западните християни и тяхната религиозна чувствителност и манталитет. Идеята за поемането на кръста и освобождаването и поклонението на Божи Гроб, които били в основата на зараждащата се кръстоносна идеология, се превърнала в емблема, задача и цел на новото въоръжено поклонническо движение, което по такъв начин приело най-важните и съкровени християнски реликви и обети като свой мистичен символ, бойно знаме и дори персонална инсигния на пилигримите, които започнали да биват наричат заради това “*crucesignati*”, т.е. "белязани с кръста" ("кръстоносци"), а тяхното начинание – „дело на Кръста”.

Папа Урбан II добре познавал сугестивната мощ на култа към реликвите и умело я използвал в своята пропагандна кампания за кръстоносното начинание. Темата за унищожаването на светините и опустошаването на храмовете и Светите места от иноверците и тази за защитата на Константинопол като съкровищница на най-съкровени християнски реликви били едни от основните мотиви в проповядването на кръстоносното начинание. Култът към реликвите бил използван по най-различни начини за целите на кръстоносната пропаганда и организацията на експедицията към Ориента. Така още в етапа на проповядване и подготовка на Първия кръстоносен поход християнските реликви започнали да се превръщат в съществена и неразделна част от историята на това движение.

Светините имали важна роля за лидерите на кръстоносната армия, които понесли със себе си в похода към Изтока редица реликви от родните си земи. Отделни групи от похода на бароните спирали в определени точки от маршрута си, за да отдадат почит на мощите и гробовете на редица светци в някои известни храмове и манастири по пътя си из Европа като още на Стария континент някои от водачите на експедицията започнали да се сдобиват с мощи и реликви.

Чудесата, богатствата и свещените съкровища на византийската столица смаяли кръстоносците при преминаването на Босфора. Константинополските светини на Господните страсти изиграли важна роля в преговорите на водачите на поклонническата армия с ромейския император и клетвите на първите кръстоносци. Византийските съкровища от реликви и свети мощи привличали силно вниманието на Христовите поклонници и някои от тях трудно устоявали на изкушението да се домогнат до такива светини при преминаването на кръстоносните армии през ромейските земи, където били регистрирани и първите случаи на „свещена кражба” по време на експедицията. Най-известният от тези случаи било похищението на мощите на Св. Георги от фламандските пилигрими, което залегнало в зараждането на култа към великомъченика сред първите кръстоносци. Така с напредването на похода из бившите ромейски земи в Анатолия и Сирия, пилигримите постепенно обогатявали своята колекция от свети реликви, които охотно превръщали в свои помощници, закрилници и талисмани.

С напускането на земите на Мала Азия и навлизането в пределите на Северна Сирия, при приближаването на Антиохия чувствителността на първите кръстоносци към чудеса и поличби се изострила още повече. Поредица от небесни знамения, видения и открития на реликви затвърдила убеждението им в съдбовния характер на тяхното дело, което сякаш било насочвано от Божественото провидение. Това усещане било подсилено допълнително и от други чудеса, които били свързани с откриването на някои скъпоценни християнски реликви в Антиохия. Тези чудесни открития на мощи и светини били тясно свързани с появата на една друга свръхестествена тенденция в кръстоносната армия – визионерството. В тези видения Христос сам или чрез посредничеството на Богородица, отделни апостоли, светци и мъртви кръстоносци известявал волята си на поклонническата армия като я насочвал, съветвал или мъмрел. Една не малка част от тези видения се отнасяла тъкмо до откриването на реликви и мощи и била свързана с даването на конкретни напътствия и инструкции за намирането на определени християнски светини в завоюваната през юни 1098 г. от кръстоносците

Антиохия. Престоят на кръстоносците в Северна Сирия през 1097-1099 г. и събитията около обсадата, завоюването и защитата на Антиохия са свързани най-вече с откриването на Господното Копие, една от светините на Христовите страсти и може би една от най-значимите и същевременно най-странни и противоречиви реликви, открити в Ориента от първите кръстоносци. Чудо, мистификация или фалшификат, Светото Копие все пак изиграло своята важна роля в историята на Първата кръстоносна експедиция като един от факторите, които в един от най-критичните моменти спасили армията на пилигримите при Антиохия, а сетне я разединили, за да се превърне по-късно и в една от причините, които я предизвикали да продължи своя марш към Йерусалим, и които продължили да я вдъхновяват за нови победи в Палестина. Въпреки всички въпроси без отговор, които оставя след себе си, и независимо от цялата полемика, противоречивост и мистериозност, които е пораждало и продължава да предизвиква и днес, Господното Копие от Антиохия си остава един изключително интересен феномен, белязал някои от най-възбуждащите, важни и повратни епизоди от историята на Първия кръстоносен поход, който продължава да предизвиква рационализма, логиката, вярата и въображението на съвременния човек.

И ако Господното Копие от Антиохия било една от най-енигматичните, противоречиви и странни реликви, открити от първите кръстоносци, то най-съкровената, значима и емблематична светиня за всички поклонници все пак си оставал намиращия се в Йерусалим Честен Кръст. На 15 юли 1099 г. кръстоносната армия успяла да превземе с шурм Свещения град. Само три седмици след завладяването на Йерусалим, в освобождения от властта на мюсюлманите град пилигримите открили скритата реликва на Честния Кръст. Откриването на Господния Кръст в Свещения град Йерусалим било кулминационна точка в поклонническата експедиция, която осмисляла напълно саможертвата на христовите воители и изпълнението на пилигримските им обети като символично отбелязвала успешния край на Кръстоносния поход, чиято значимост поради това била съизмерима с достойните и свети дела на Св. императрица Елена и император Ираклий от миналото. Така откритата в Йерусалим реликва на Господния Кръст се превърнала в олицетворение на изпълнения пилигримския обет и постигнатата цел на Кръстоносния поход както и в реален символ и емблема на християнската победа, която поставила началото на възраждането на християнската власт в Светите земи.

Още в първите години след завладяването на Свещения град и края на кръстоносния поход редица фрагменти от Честния Кръст поели от Палестина към Западна Европа,

заедно със завръщащите се пилигрими. Благодарение на тази традиция, която продължила и през последвалите десетилетия множество високопоставени частни лица, както и редица религиозни институции, абатства и църкви от Запада се сдобили със скъпоценни парченца от йерусалимската светиня, донесени като дарение или покупка от завръщащи се кръстоносци и поклонници или пък изпратени като подарък от първите крале, патриарси, духовници и благородници на латински Йерусалим. Повечето от лидерите на Първия кръстоносен поход се сдобили с редица реликви, мощи и светини по време на експедицията, в това число и с фрагменти от Господния Кръст. След края на поклонническата експедиция завръщащите се в Европа кръстоносци от пилигримската армия също отнесли по родните си земи най-различни светини от Ориента. И докато обикновените бедни пилигрими можели да си позволят да се сдобият само с прости религиозни сувенири като пръст и камъчета от различни свещени места в Сирия и Палестина, вода от река Йордан и палмови клонки от Йерусалим, то редица благородници, рицари и клирици от поклонническата армия успели да съберат множество скъпоценни колекции реликви от християнския Изток.

Контингентите на италианските морски републики Генуа и Венеция, които също се включили в Първия кръстоносен поход, не останали по-назад от останалите въоръжени поклонници в събирането на свещени съкровища от Ориента. Придобиването на тези светини от първите генуезки и венециански кръстоносци положило началото на една специфична италианска литературна традиция, отразяваща лова и „свещената кражба” на реликви от Източното Средиземноморие и пренасянето им на Запад.

Реликвите, мощите и светините, открити от пилигримите по време на Първия кръстоносен поход изиграли съществена роля в някои от най-важните и критични епизоди от хода на самата експедиция, както и в последвалото формиране на Латинския Ориент. Те се превърнали във важна и неотменна част от манталитета, светогледа и чувствителността на първите кръстоносци и техните последователи, в катализатор както на вярата и благочестието на поклонниците, така и на тяхната алчност и агресия, отключвайки стремежите, страстите, мечтите и фантазиите на пилигримите и предизвиквайки едновременно светлите и тъмни страни на човешката природа и психика. Така в самия край на XI в. и началото на XII в. Първият кръстоносен поход положил по нов начин началото на една стара практика – лова на реликви от Ориента и пренасянето им на Запад, която правела достъпни за латинските християни духовните съкровища на християнския Изток, но същевременно ограбвала и рушала свещените богатства на източните християни, които представлявали съществена част от

фундамента и идентичността на техния свят. Неусетно зараждащото се ново масово движение на благочестивото въоръжено поклонничество на западните християни към Божи Гроб и Светите земи неусетно се превръщало в твърде подходящ мизансцен на порочната практика на „свещената кражба”, която последвалите кръстоносни походи през XII и XIII в. щели да превърнат в традиция, която щяла да пусне дълбоки корени в манталитета и чувствителността на пилигримите и кръстоносците, за да се превърне дори в своеобразна институция в отношенията между Запада и Изтока през този период.

Глава III: Латинският Ориент, поклонничеството и реликвите през XII век (до 1187 година)

Трета глава от изследването представя комплексния характер на функциите, ролята, мястото и значението на реликвите в изграждането, организирането и първия етап от съществуването на създадените като резултат и следствие от Първия кръстоносен поход латински държави в Сирия и Палестина. Латинското въоръжено поклонничество сътворило цял един нов свят в християнския Изток, познат от съвременниците като Утремер (Отвѣдморието или Отвѣдморските земи). Това било „царството на поклонниците” - един свят, създаден на практика от пилигримите и за пилигримите. В действителност един от основните резултати на Първия кръстоносен поход било тъкмо обезпечаването на масовия достъп и относително свободното и безопасно поклонническо пътуване до завладените и окупирани от пилигримските армии исконни християнски територии в Източното Средиземноморие и преклонение пред местните светини и реликвии, и респективно осигуряването на нов подем в поклонническото движение към Светите земи. Сега Сирия и Палестина, които от векове били основен център на християнското поклонничество, повече от всякога привличали все нови и нови вълни от пилигрими от Запада. От своя страна мощната притегателна сила на тези сакрални за християните места продължавала да бъде все така тясно свързана преди всичко с култа към реликвите.

Новините за завоюването на Светите земи и Йерусалим от първите кръстоносци и освобождаването на Божи Гроб бързо завладели чувствата, представите и въображението на западното християнство. Латинският Ориент и най-вече Свещеният град отново се превръщали в проекция на съкровеният въждедения, мечти и фантазии на поколения християни и се утвърждавали като своеобразна алегория на Небесното царство. Светите земи били схващани като възврънатата „родина на християните”, а

Йерусалим като майка и глава на Църквата, като същински пъп на света. Светата земя била възприемана от пилигримите като жива реликва, която била осияна от живота, учението, страданието, смъртта и възкресението на приелия плът Господ Иисус Христос, която била попила и поела в себе си светостта, благодатта, благословията и мистичната мощ на пророците, светиите и апостолите, както и Светата Кръв на самия Спасител.

Безбройните свещени места и свързаните с тях светини, реликви, мощи и чудеса на Латинския Ориент постоянно привличали нестихващи потоци от сезонно прииждащи поклонници както от целия християнски свят, така и мюсюлмански и еврейски пилигрими от Изтока и Запада. Всички тези безценни духовни съкровища скоро се превърнали в основен ресурс на Отвѣдморските земи, които през XII в. се преобразили в същинско „кралство на поклонниците“. И действително пилигримството се превърнало едновременно в *raison d'être* и *modus vivendi* на отвѣдморското франкско общество, то станало неговото живо сърце. Войната и мира, икономиката, финансиите, търговията, изкуството и изобщо целия социален, политически, икономически и духовен живот в Латинския Ориент се основавали на поклонничеството и зависели от него. В епохата, когато поклонничеството било проявление на най-ревностно благочестие, създадените от първите кръстоносци държави в Отвѣдморските територии възприели ролята на пазители на Светите земи като духовна родина и съкровищница на Християнския свят и осъществявали своеобразна „охрана на обществените интереси“. Закрилата на светите места и обекти и осигуряването на достъпа до тях, както и защитата на пилигримските пътища и грижата за живота, здравето и интересите на поклонниците заемали особено важно място и скоро довели до създаването не само на цели мрежи от укрепления и замъци по пилигримските маршрути, но и до раждането на нови и оригинални институции като военно-монашеските ордени на Храма, Хоспитала и Св. Лазар, които благодарение на тези си функции бързо добили популярност, влияние и могъщество. Обезпечаването на нормалното функциониране на поклонничеството позволявало на отвѣдморските франки да използват огромния му потенциал и ресурс в свой интерес за развитието на икономиката, търговията, инфраструктурата и защитата на латинските държави в Светите земи.

Скоро след края на Първия кръстоносен поход, през първата половина на XII в. в различни части на Латинския Ориент (Йерусалим, Едеса, Хеброн, Рантис, Севастия и др.) били направени няколко нови важни открития и изнамирения на редица знакови старозаветни и евангелски свети реликви и мощи. Вестите за новите сензационни

открития на реликви в Светите земи и свързаните с тях чудеса, които започнали още по време на Първия кръстоносен поход и продължаващи чак до средата на XII в., завладяли напълно въображението и чувствата на жадните за богатства, блага и чудеса от Ориента хора от латинския свят. Същинска „треска за реликви“ обхванала християните както на Изток, така и на Запад и възбудила интереса и апетита на множество ловци и колекционери на реликви, които заедно с прииждащите вълни от нови любопитни поклонници плъзнали из цялото Отвъдморие. Изворите свидетелстват за редица куриозни случаи от XII-то столетие, отнасящи се до целенасоченото и систематично събиране на цели колекции от скъпоценни реликви и мощи и пренасянето им от Сирия и Палестина в Западна Европа. Начините, по които светините попадали в ръцете на пилигримите, кръстоносците и емисарите, които ги отнасяли на Запад, където сетне реликвите намирали нов дом, били най-разнообразни: под формата на дарение, покупка или сувенир, или пък посредством молби, изнудване, заплахи, насилие и кражба. От друга страна, търговията и спекулацията с реликви не била чужда на франките от Утремер, които според своите икономически и най-вече политически интереси находчиво се възползвали от разразилата се сред западниците „треска за реликви“. Продажбата на светини била практикувана паралелно с даренията.

Тесните родствени, феодални, национални и конфесионални връзки, които свързвали франките от Латинския Ориент с владетелите, аристокрацията и духовенството на Запада особено много благоприятствали даренията и трансфера на множество светини от Сирия и Палестина в Европа. Различни реликви и мощи, но най-вече фрагменти от Честния Кръст, били изпращани като дарове до различни духовни и светски институции и лица в християнския Запад от утремерските франкски владетели, барони, висши магистрати и благородници, патриарси, епископи, абати и клирици или пък били донасяни от завръщащи се от Ориента кръстоносци и пилигрими. дарителската практика на утремерските прелати, владетели и барони изразявала техния престиж и била съществена част от традициите, които заздравявали връзките между християнския Изток и Запад, но същевременно носела и сериозно политическо послание. През XII и XIII в. франките от Латинския Ориент умело и целенасочено използвали реликвите и светините за нуждите на своята пропаганда и дипломация, чиято основна цел била постоянното привличане на нова военна, политическа и материална помощ от Запада или пък провъзгласяването на нов кръстоносен поход за защитата или за възстановяването на статуквото на християнската власт в Светите земи.

Дарителската практика на реликви, присъща на утремерските владетели, прелати и благородници, но най-вече на йерусалимските крале, патриарси и барони не била само инструмент на пропагандата, политиката и дипломацията и не представлявала просто акт на благочестие, величие и демонстрация на християнска солидарност, нито пък била единствено подражание на дарителската традиция на светини, присъща на византийските василевси, православните патриарси и западноевропейските монарси. Тя била много повече от това, понеже била исконно свързана с идеологията на Кръстоносния поход и на създадените в следствие от него франкски държави в Светите земи. Монархическата идеология на Йерусалимското кралство била основана на мисията за освобождаването и защитата на Светите места и по такъв начин била изначало тясно свързана с най-значимите християнски светини и реликви, които имали съществена функция, роля и значение за кралската институция в Свещения град и свързаните с нея церемонии и инсигнии.

Някои от най-емблематичните Господни и Богородични реликви на Йерусалим, Антиохия и Едеса били носени и използвани като победоносен „паладиум“ и свещена апотропейна инсигния и „талисман“ във военните кампании на франките от Латинския Ориент. В периода между август 1099 г. и юли 1187 г. реликвата на Честния Кръст била носена като военна инсигния в не по-малко от тридесет и една военни кампании на франкските армии от Утремер.

Култът към реликвите играел съществена роля и в празничната система и обредност на християнската общност в Отвѣдморските земи и заемал особено място в литургичния живот както на франките и местните източни християни от Утремер, така и на латинските пилигрими от Запада. Същевременно в религиозния живот на франките от Утремер чудотворните свети реликви били използвани и в някои изключителни случаи от ежедневието, в които обществото било застрашено от природни бедствия и стихии или от болести, напасти и пагубното влияние на зли сили.

Развитието на поклонничеството и култа към чудотворните и благодатни реликви в Латинския Ориент и огромните приходи от таксите, даренията, лептите и пожертвованията на пилигримите облагодетелствали и подпомагали не само латинската духовна и светска власт в Светите земи, но същевременно стимулирали развитието на инфраструктурата, икономиката и търговията във франкското Отвѣдморие, и не на последно място подпомагали процъфтяването на занаятите и изкуствата, които обслужвали религиозния живот на Утремер. Създадените в Латинския Ориент

реликварии, мощехранителници и религиозни сувенири се нареждат сред едни от най-изящните образци на романското и готическо изкуство.

Култът към реликвите и тясно свързаното с него поклонническо движение несъмнено били важен и определящ фактор и феномен в множество сфери от живота в Латинския Ориент през XII в. Съдбата на светините се оказала неразривно свързана със събитията, които определяли съдбата на франкските владения в Отвѣдморските земи от самото им създаване в края на 90-те години на XI в. до кризата, в която изпаднали в края на 80-те години на XII в. По един символичен начин откриването им от първите кръстоносци положило началото на Латинския Ориент, а загубата им отбелязала края на първия етап от съществуването на фракския свят в Утремер и се превърнала в сериозно основание и претекст за започването на ново кръстоносно движение на Запад през XII и XIII в.

Глава IV: Кръстоносното движение през XII век и реликвите

Четвърта глава от изследването представя ролята, мястото и значението на реликвите в пропагандата, организацията и хода на кръстоносните експедиции през XII в.

Скоро след отминаването на първоначалната еуфория от завладяването на Светите земи и освобождаването на Божи Гроб от армиите на Първия кръстоносен поход латинските колонисти започнали все по-трезво да осъзнават крехкото статукво на новосъздадения франкски свят в Ориента. Междувременно Ислямският свят в Източното Средиземноморие също постепенно се отърсвал от първоначалния шок, в който бил изпаднал след първите сблъсъци с воинствените кръстоносци и стихията на тяхното завоевание. Все по-ясно ставало, че без подкрепата на християнския Запад мисията на отвѣдморските франкски държави била обречена и те нямало да могат да удържат дълго със собствени сили „Христовата власт“ в Ориента под постоянния силен натиск на селджукските султани от Багдад, селджукските турски принцове от Северна Сирия и фатимидските халифи от Египет, както и под постоянните предизвикателства на напрегнатите отношения с Византийската империя. Заплахите и кризите, на които бил обречен страдащият от хроничен недостиг на жива военна сила Латински Изток участвали все повече тревожните апели на утремерските франки към Запада, които пък респективно рефлектирали в нови кръстоносни възвания на Папството. Първите сериозни военни катастрофи на отвѣдморските държави поставили началото на една характерна традиция в кръстоносната пропаганда в Латинския Изток и Запад през XII и XIII в., която разкрива готовността на франките от Ориента в моменти на криза да разиграват картата с непосредствената опасност от загубата на най-съкровени и

емблематични за цялото Християнство свети места и реликви, надявайки се по такъв начин да докоснат най-тънката струна в душите на християните от Запада като предизвикат тяхното милосърдие, благочестие, честолюбие и жертвоготовност и най-вече тяхната финансова подкрепа и военна помощ.

През цялото XII-то столетие, а сетне и през XIII в., кръстоносната пропаганда ще разчита тъкмо на тази първосигнална стереотипна нагласа у християните от Запада, чиято мотивация за „вземането на кръста“ се основавала именно на защитата (а след 1187 г. и на възвръщането) на Йерусалим и неговите първостепенни реликви, които все по-често били използвани като политически и дипломатически инструмент за целите на кръстоносната кауза.

Западът реагира на кръстоносния призив на папа Каликст II с организирането и потеглянето към Изтока на поклонническия поход от 1122-1124 г., станал известен като „венецианския“ кръстоносен поход, заради изключителното участие на републиката на Св. Марк в него. Увенчаването на техните военни успехи в подкрепа на отвъдморските франки със създаването на венецианска колония в Утремер и спечелването на значителни търговски ползи и привилегии, както и огромната плячка, завоювана от мюсюлманите, не били единствената печалба, която блазна крадците на Св. Марк и техния дож. От векове християнските реликви на Ориента били сред най-желаните придобивки за венецианците, чиято политическа идеология дори била основана тъкмо върху „свещената кражба“ на мощи, и които много добре осъзнавали огромните религиозни, политически и икономически ползи от тези духовни съкровища, сдобиването с които било схващано като изключително благодатна инвестиция за морската република. Ето защо венецианците не се поколебали да отнесат със себе си наред с останалата плячка от кръстоносния поход и някои светини и мощи от франкка Сирия и ромейска Егея, които добили като военен трофей или чрез насилие и „свещена кражба“. По такъв начин ловът на реликви бил утвърден едновременно в кръстоносната традиция и практика на адриатическата морска република, и в арсенала от инструменти и механизми, умело използвани в разрешаването на нейните политически и икономически конфликти с Византия.

Въпреки успехите на кръстоносния поход на папа Каликст II, през 30-те и в началото на 40-те години на XII в. Триполитанското графство, Антиохийското княжество и Едеското графство били подложени на нови тежки удари от враговете си, които влошили още повече тяхното положение и поставили под сериозна заплаха статуквото и дори съществуването на северните предели на Латинския Ориент. Падането на Едеса

през 1144 г. се превърнало в повод за подемането на нов кръстоносен призив от Папството. В своето обръщение към християните от Запада, в което се описвала злощастната съдба Едеса и нейните жители, папа Евгений III акцентирал върху опустошението и унищожението на едеските храмове и светини като умело използвал мотива за оскверняването на свещените мощи и реликви за нуждите на кръстоносната пропаганда. Подобно на своя предшественик Урбан II папа Евгений III добре познавал сугестивната мощ на култа към реликвите, който благодарение на потока от източни светини, който наводнил Запада след края на Първия кръстоносен поход, в средата на XII в. вече бил добил нови измерения. Поради това той находчиво използвал темата за унищожаването на християнските мощи и реликви от Изтока и разрушаването на Светите места в своята пропагандна кампания за новото кръстоносно начинание. Западните християни били особено чувствителни на тази тема, поради което експлоатирането на драматичния сюжет със скандалния образ на оскверняващия свещени християнски реликви варварин друговец бил сигурен залог за провокирането на позитивна реакция и масов отзив на папския призив.

Християнските реликви имали своето важно значение в хода на организирането на Втория кръстоносен поход: от събирането на средства за финансирането на начинанието, през церемониите по „вземането на кръста“, до завещанията на кръстоносците. В самия ход на експедицията отделни светини изигравали съществена роля при завладяването на Лисабон, преминаването през Константинопол и обсадата на Дамаск. В сравнение с вълната от ориенталски християнски светини, която заляла Западна Европа при завръщането на първите кръстоносци, свидетелствата за дарения на реликви от участници във Втория кръстоносен поход са по-скоро спорадични изключения и се свеждат до няколко отделни случая.

Същевременно тази поклонническа експедиция поставила началото на една нова традиция – създаването на култа към кръстоносните свети-мъченици и преклонението пред техните чудотворни гробове и останки.

След катастрофата на Втория кръстоносен поход западният християнски свят, който по това време бил ангажиран със своите собствени проблеми, вече не реагирал с такава спонтанност, съпричастност и ентузиазъм на тревожните апели на франките от Латинския Ориент както преди това. Последвалите кръстоносни възвания на папството от 1165 г., 1169 г., 1176 г., 1181 г. и 1184 г. не постигнали желанния ефект, а „кръстоносните походи“ на някои от големите латински барони на Запада от това време приличали по-скоро на обикновени поклоннически мисии, чийто принос за защитата на

Светите земи имал преди всичко символичен характер. Повечето от могъщите принцове и барони от Запада, които през 70-те и 80-те години на XII в. се отправили в помощ на Светите земи се държали по-скоро като пилигрими, отколкото като кръстоносци, понеже техните „кръстоносни походи“ били сведени преди всичко до изпълнението на поклонническите им обети. При все това, повечето от тях не пропуснали възможността по време на експедициите си да се сдобият с някои скъпоценни реликви от Светите земи и Константинопол.

Въпреки огромната съпричастност към загубите, бедите и неволите на франките от Антиохия и Едеса, въпреки безрезервната морална, финансова и военна подкрепа, която Западът оказвал на Латинския Ориент и въпреки големият ентузиазъм, амбиции и цели на християнските военни експедиции отвъд морето, кръстоносното движение през XII в., макар и въоръжено си оставало преди всичко поклонничество, чийто основен интерес бил фокусиран най-вече върху преклонението пред светините на Йерусалим и Палестина. Единствено непосредствената заплаха за Свещения град и неговите скъпоценни реликви, които били живото сърце на Християнския свят, и още повече новината за загубата и поругаването им от мюсюлманите можела да събуди религиозната ревност и воинската саможертва на латинското рицарство като мотивира наследниците на първите кръстоносци да потеглят на същински кръстоносен поход, в който да се проявят като достойни продължители на делото на дедите си.

Глава V: Съдбата на Йерусалимското кралство, Честният Кръст и Третият кръстоносен поход

Петата глава проследява ролята, мястото и значението на някои от най-емблематичните християнски и мюсюлмански реликви и светини в хода на драматичните събития довели до гибелта на Първото Йерусалимско кралство и пристигането на Третия кръстоносен поход в Ориента.

80-те години на XII в. донесли рязка промяна в статуквото на Латинския Ориент, както и в климата на отношенията между съжителстващите повече от осем десетилетия във война и мир франки и мюсюлмани. Относително стабилният и граден с усилията на няколко поколения латински колонисти *modus vivendi* със заобикалящия ги Ислямския свят бил заменен от духа на агресивния религиозен фундаментализъм и концепцията за свещената война. Светите места и свещените реликви и символи на двете религии били поставени в центъра на разрушителен и кървав конфликт и били превърнати в залог между враждуващите страни. Опитът за завоюването на Медина и похищаването на

мощите на пророка Мухаммад от християните и пленяването на реликвата на Господния Кръст и завладяването на Божи Гроб от мюсюлманите превърнали духовните светини на двете религии в опасен политически инструмент за решаването на съдбата на Светите земи и латинското присъствие в Източното Средиземноморие.

Новината за катастрофата при Хатин и загубата на Йерусалим и голяма част от Светите земи, заедно с Божи Гроб и реликвата на Честния Кръст, шокирали латинския свят. Папството загрижено подело кампания за организирането на нов кръстоносен поход. Кръстоносната пропаганда умело използвала силното морално въздействие на мотива за пленяването на реликвата на Честния Кръст, загубата на Божи Гроб, оскверняването на християнските светини от мюсюлманите и нуждата от отмъщение за нанесеното на Христос оскърбление, който бързо завладял чувствата и фантазиите на западното общество. Бедствието в Светите земи било представяно в библейски мащаби, а загубата на Йерусалим, Божи Гроб и Честния Кръст било поставено в контекста на свещената история на Израил като старозаветните алюзии и историческите препратки били важен залог за ефективността на кръстоносната пропаганда. Франките били представяни като новите израилтяни, които заради греховете на всички християни били изгубили своя „Ковчег на Завета” в лицето на Честния Кръст и били прогонени от Обетованата земя от богохулните езичници. Загубата на най-значимите и емблематични християнски реликви изровила от колективната историческа памет спомена за войните на израелтяните с филистимците, за завладяването на Йерусалим от римляните и персите и за първото пленяване на Господния Кръст от персийския цар Хозрой. Християнският свят повече от всякога имал нужда от появата на нов Давид, нов Ираклий и нов Годфроа дьо Буйон.

Вземането на кръста от тримата най-влиятелни монарси на Запада - френския крал Филип II Огюст, английския крал Ричард I Лъвското сърце и германския император Фридрих I Барбароса, заедно с техните васали и барони превърнало Третия кръстоносен поход в едно от най-значимите и мащабни военни начинания на своето време. Подобно на практиката от предходните десетилетия реликвите имали важно място в духовна подготовка, полагането на обетите и приготвянията на кръстоносците, както и в церемониите преди потеглянето им към Ориента. Светините изиграли важна роля в самия ход на експедицията и в преговорите между християните и мюсюлманите.

Макар и да спасил и гарантирал с цената на продължителна и кървава война франкското присъствие в Сирия за още едно столетие, Третият кръстоносен поход така

и не успял да постигне основните си цели – освобождаването на Божи гроб и възвръщането на пленената в битката при Хатин йерусалимска реликва на Честния Кръст, чиято съдба, въпреки че била в центъра на събитията, останала загадка за съвременниците, сред които циркулирали множество противоречиви версии относно нейната участ.

Падането на Свещения град и загубата на Божи Гроб и Честния Кръст, заедно с голяма част от Светите земи и техните многобройни светини и реликви преобразили съществено Латинския Ориент, чието съществуване зависело в голяма степен от християнското поклонничество. Отливът на пилигримското движение от Сирия и Палестина след Третия кръстоносен поход бил чувствителен, а в сравнение с потока от източни светини, с който кръстоносците и поклонниците от предходните десетилетия заливали Европа, броят на пренесените на Запад утремерски реликви в периода 1187-1200 г. бил чувствително понижен и на практика сведен до единични случаи. Променен бил и ходът на кръстоносните походи, както и тяхната посока.

След падането на Йерусалим, още в началото на XIII в. интересът на кръстоносците твърде симптоматично и естествено се пренасочил към алтернативните извори и съкровищници на реликви в християнския Изток, които и без това от векове изкушавали апетита на западните поклонници. Завоюването на богатия на „*свети реликви*” византийски о-в Кипър от войските на Третия кръстоносен поход и превръщането му в придатък към Латинския Ориент по време на кръстоносния поход на император Хайнрих VI (1190-1197) през 1197 г. било естествена прелюдия към последвалото завоевание на Константинопол и византийските земи от армиите на Четвъртия кръстоносен поход, което се превърнало в най-грандиозната и мащабна проява на „*furtum sacrum*” в цялата история на кръстоносното движение.

Глава VI: Четвъртият кръстоносен поход, Латинската империя и реликвите на Романия

Шеста глава от е структурно разделена на три части, озаглавени съответно „Константинополските реликви преди 1204 г.”, „Четвъртият кръстоносен поход, разграбването на Константинопол и реликвите” и „Край на Четвъртия кръстоносен поход, Латинската империя и реликвите на Романия”.

Първата част разглежда почти каталожно колекциите от християнски реликви и мощи, съхранявани в константинополските дворцови комплекси и по-значими градски храмове и манастири в навечерието на Четвъртия кръстоносен поход и проследява

накратко тяхната история до това време. В епохата на първите три кръстоносни похода византийската столица се славела като най-богатата съкровищница на духовни светини в целия християнски свят, заради огромните колекции от евангелски и старозаветни реликви и мощи, които от векове ромейските василевси целенасочено събирали из Ориента и трупали в нейните величествени храмове, превръщайки по такъв начин града в гигантски реликварий и своеобразен музей на сакралната християнска история. Тази традиция водела началото си още от основоположниците на Източната Римска империя, чиято цел била превръщането на Константинопол не само в „Нов Рим”, но и в „Нов Йерусалим”, в град-светилище, в същински център на християнското ойкумене, чиято харизматична аура трябвало да привлича поклонници от всички посоки на света, да множи славата на ромеите и техните василевси като привилегирован и избран народ и едновременно с това да осигурява Божествената благодат и закрила над империята и нейната столица. Още първите византийски императори от Константиновата династия започнали това дело, завещавайки тази свещена мисия на своите наследници, които, чак до епохата на Комнините, продължавали последователно да обогатяват константинополските колекции от свети реликви и мощи, превърнали се във фундамент на византийската имперска идеология.

Всички тези християнски светини имали изключителна роля, функция, значение и влияние в духовния, политическия, военния, икономическия, социалния и артистичния живот в имперската столица. Светините имали важна роля и място в литургичния живот и ежегодния празничен цикъл в града като понякога били ритуално изпозвани при извънредни и екстремни ситуации като природни бедствия, размирици и войни. Същевременно огромният поток от поклонници от целия християнски свят, който прочутите константинополски реликви и мощи привличали, осигурявал сериозни приходи и оказвал благоприятно влияние върху икономиката и търговията в града. Някои реликви и мощи имали съществено значение в ромейските монархически и църковни традиции и в частност в церемониите по помазването и коронясването на византийските императори и императрици, в тези по ръкополагането на константинополските патриарси, както и в някои случаи на ритуално полагане на клетва от или пред василевса. Други били умело използвани в международната политика и дипломация на ромейските владетели като част от тяхната дарителска практика. Фрагментирани и дарявани на влиятелни гости и емисари в императорския двор, светините подчертавали престижа на василевса като глава на християнското семейство от народи и същевременно постигали конкретни политически цели. Част от

Господните и Богородични реликви и чудотворни икони били използвани като палadiumи и военни талисмани на Константинопол и Византия и били употребявани като „непобедимо оръжие“ в защитата на столицата (при обсадите на перси, авари, араби, българи и руси), както и в кампаниите и походите срещу враговете на империята (българи, печенег и турци). Същевременно пренасянето и присъствието на толкова огромно количество светини в града стимулирало развитието на златарските и ювелирните занаяти в града, които обслужвали нуждите по създаването на нови реликвиарии и мощехранителници, които пък били сред най-изящните образци на византийското религиозно изкуство. Култът към реликвите в града повлиял също византийската агиографска литература, химнография, сакрална музика и изобразителни изкуства, които обслужвали религиозния живот в столицата.

Духовните съкровища на Константинопол, които за няколко века успели да преобразят града в същински „Нов Йерусалим“, привличали и осигурявали свръхестествената благодат и закрила над византийската столица като същевременно с това издигали престижа на византийските императори като техни свещени пазители и защитници пред лицето на света и карали ромеите да се чувстват като избран народ сред християнското ойкумене. В същото време обаче те привличали вниманието, завистта и алчността на пилигримите и християните от Запада, които още от времето на първите нормански набези във византийските земи и ранните кръстоносни походи към Ориента започнали да проявяват нездрав интерес към Романия и Константинопол и тяхното приказно изобилие от несметни материални и духовни богатства. Още призивът от т.нар. писмо на император Алексий Комнин до графа на Фландрия и владетелите на Запада отразявал тези тенденции и изиграл ролята на своеобразен катализатор в така формиращите се и назряващи сред латинското християнство настроения, тежнения и стереотипи спрямо ромеите и тяхната империя. Кутията на Пандора била отворена.

Цяло столетие по-късно, в началото на XIII в. традицията на лова на реликви от Изтока (Византия и Светите земи) вече била пуснала дълбоки корени в манталитета, идеологията и практиката на пилигримското/кръстоносното движение на християните от Запада, които докосвайки се все по-интензивно и по-трайно до света на Ориента, засилвали все повече своите интереси и стремежи към придобиване, усвояване и наследяване на материалните и духовни богатства на този разкъсан от вътрешни кризи и застрашен от външни врагове очарователен свят, който все по-често зовял за тяхната помощ. След загубата на Йерусалим в края на XII в. и богатия ресурс от реликви, който дотогава осигурявали Светите земи, тези интереси и стремежи на експанзивно

настроеното латинско Християнство се пренасочили по естествен начин като се фокусирали преди всичко върху Константинополската империя, „Новата Света земя”, чиято неизчерпаема духовна съкровищница била особено предизвикателен и апетитен алтернативен източник на светини, които и без това от векове изкушавали Запада. Трябвало да бъде намерен единствено повод и оправдание. И те не закъснели.

Втората част представя ролята значението и мястото на реликвите в проповядването, организацията, девиацията и хода на Четвъртия кръстоносен поход, както и при завладяването и разграбването на Константинопол от поклонническата армия.

Подобно на практиката при проповядването и организирането на предходните кръстоносни походи, в хода на подготовката на новата експедиция сугестивната мощ на култа към светите реликви била умело използвана за нуждите на кръстоносната пропаганда, която традиционно и систематично експлоатираше мотива за варварското унищожаване на мощи и светини и разрушаването на светите места от нечестивите иноверци.

Завладяването на адриатическия град Зара и първите сблъсъци с ромеите край Константинопол станали предпоставка за придобиването на първите свещени съкровища от кръстоносците още в навечерието на завладяването на византийската столица. Завладяването на Константинопол на 12 срещу 13 април 1204 г. отприщило вековната стаена неприязън на латинския свят към схизматичните гърци, която намерила израз в най-тъмните прояви на човешката природа. Въпреки положените клетви и обети на кръстоносците, Константинопол бил погълнат от ужаса на завоеванието: кланета, насилие, грабежи, разрушения и пожари обхванали цели град. Без оглед на своите клетви ламтящите за „свещена плячка” пилигрими обърнали специално „внимание” на многобройните богати манастири, църкви и параклиси в града, които в стихията на завоеванието били подложени на варварски грабеж и светотатствено плячкосване. Духовните съкровища на византийската столица - удивителните колекции от християнски реликви и мощи, задигнати от нейните манастири, църкви и параклиси, били на практика най-скъпоценната част от пляката на завоевателите. В очите на съвременниците тя била много по-стойностна и ценна от всички материални богатства, придобити в ромейската столица. Но най-вече бароните, прелатите и клириците от армията, както и малцина от по-образованите рицари от войската, осъзнавали значението и безценната стойност на съхраняваните в константинополските храмове мощи и реликви. Заграбването на тези светини, които били същински каталог на сакралната история на Християнството, означавало

сдобиването с мощен капитал и ресурс, чрез който можело да бъде оказвано силно въздействие върху факторите, които формирали и движели духовния, политическия, икономическия и артистичния живот в християнския свят. Ето защо една от основните цели на някои от светските и духовни лидери на кръстоносците по време на разграбването на града, а сетне и при разпределението на плячката, било именно домогването до скъпоценната съкровищница от константинополски мощи и реликви. Ломбардските и фламандските барони побързали първи да сложат ръка върху императорските дворци в града, заедно с прилежащите им храмове и техните съкровищници от светини и по такъв начин те били пощадени и съхранени от безчинствата на армията. Други, които нямали такава власт, потърсили своите начини. Някои прелати и клирици от кръстоносната войска, както и редица обикновени пилигрими от венецианския и франкския контингент находчиво се възползвали тъкмо от произвола и суматохата на завоеванието, за да се сдобият със същински богатства от реликви и мощи, придобити чрез „свещена кражба” от църквите и манастирите на града.

В търсенето на аргументи за оправдаването на „свещеното светотатство” на кръстоносците бил изведен мотива за изгубената и пренесена благодат. Някои от апологетите на „свещената кражба” на кръстоносците осъждат гърците като схизматици и еретици, които, заради гордостта и греховете си, били загубили достойнството и правото си на пазители на светите реликви, чиято благодат ги била изоставила и се била прехвърлила върху латините и тяхната Църква, които самата Божествена воля била посочила като нови хранители на светините и техни защитници срещу домогванията на скверните езичници (т.е. мюсюлманите).

Третата част разглежда проблема за константинополските реликви след края на Четвъртия кръстоносен поход, начините и формите на техния трансфер в Западна Европа и тяхната роля, място и значение в историята на създадената в следствие от завоеванието Латинска Романия.

Краят на кръстоносния поход поставил лидерите на експедицията в сложна ситуация. Без особени усилия те се оказали владетели на Константинопол, царицата на градовете, чудната съкровищница на Християнския свят и на богатата на блага Романия, но не разполагали с достатъчен военен ресурс и финансови средства, за да задържат властта си в тези земи. Латинските императори и барони нямали друг избор освен да отворят духовната съкровищница на Романия и да използват безбройните ѝ скъпоценни християнски реликви и мощи, които „наследили” от византийските василевси и тяхната

схизматична Църква, за да привлекат вниманието, помощта и подкрепата на жадния за ориенталски светини Запад. Подобно на създадените в следствие на Първия и Третия кръстоносни походи франкски държави в Сирия, Палестина и Източното Средиземноморие, новите латински владения на Балканите и в Мала Азия, родени като резултат от Четвъртия кръстоносен поход, били принудени да използват своя най-скъпоценен ресурс, светите реликви и мощи, като основен политически инструмент, от който зависело тяхното съществуване и оцеляване. Но докато Светите земи, които сами по себе си били схващани като скъпоценна реликва и място за поклонение и като такива били перманентен и сигурен залог за кръстоносното движение, което осигурявало дългото им оцеляване в условията на една постоянна война с Исляма, то латинските императори и барони, чиито нови балкански и малоазийски владения не били пряко свързани със старозаветната и евангелска история и съответно не били популярна поклонническа дестинация за латинския Запад, можели да използват най-вече харизматичните светини на Константинопол и Романия като залог и средство за успеха на своята кауза.

Политическата и дипломатическата употреба на константинополските реликви не изчерпвала дарителската програма на латинските императори. Първите франкски владетели на Константинопол често използвали ресурсите на свещената си съкровищница, за да раздават различни светини като възнаграждения и отличия за добра и вярна служба. По такъв начин мнозина рицари от армията, придворни клирици и служители от имперската администрацията се сдобили с част от заграбените след завладяването на византийската столица скъпоценни реликви и мощи, които при завръщането си на Запад те отнесли по родните си места. Изворите свидетелстват, че подобни „награди” и „разплащания” не били необичайна практика във времето след завоеванието на Константинопол и ранните години на Латинската империя и разкриват пълната условност на границите между разплащането, даряването и кражбата като практики в кръстоносната армия.

Големите барони от кръстоносния поход, които получили поземлени владения и останали на служба в създадената върху част от бившите византийски земи на Балканите и в Мала Азия Латинска империя, също се сдобили с част от свещената плячка на завоеванието, която в последствие изпратили към родните си земи. Прелатите и клириците на франкска Романия също се вписали в тази практика.

Същевременно неспирният трафик от изпращаната на Запад богата константинополска плячка и постоянния поток от официални дарения на скъпоценни реликви и мощи от

свещената съкровищница на покорената от кръстоносците Византийска империя към латинския свят привличали вниманието и изостряли апетита на морските пирати и крайпътните разбойници по основните маршрути, които по суша и вода свързвали Романия и латинския Запад. По такъв начин останалите в страни от кръстоносното начинание Генуезка република и Унгарско кралство успели да се домогнат до част от свещената константинополска плячка на пилигримите.

Но дори и тези рискове и заплахи не можели да спрат нито потока от светини, който залял латинския свят след края на Четвъртия кръстоносен поход, нито пък да прекъснат практиката на „свещената кражба“, която въпреки предприетите сурови мерки продължила да процъфтява в Латинската империя и след приключването на експедицията. Нещо повече, създаването на новите франкски владения на Балканите привлекли интереса и пробудили апетита на нова вълна от благочестиви и дори още по-дръзки ловци на реликви, прииждащи в Романия както от латинския Запад, така и от Латинския Ориент.

Венецианците, които винаги се проявявали като страстни ловци и колекционери на християнски реликви от Източното Средиземноморие, не останали по-назад от фламандските, френски и германски кръстоносци в кражбата и пренасянето на „свещената плячка“ от свещената война срещу Константинопол. И ако пикът на „furtum sacrum“ сред редиците на последната група пилигрими бил в ранния период на Латинската империя и най-вече в първите пет години след завоеванието, то поданиците на Св. Марк и Венецианска Романия продължили да плячкосват светини до самия край на съществуването на кръстоносната държава.

Дарявани, откупвани, похищавани и крадени византийските свещени съкровища продължили да бъдат пренасяни на Запад под формата на дарения и завещания от франките и венецианците в Латинска Романия в продължение на повече от половин век, но с геополитическите промени, които настъпили на Балканите през 20-те и 30-те години на XIII в. начините на придобиване и трансфер на светини започнал да се променя значително, в сравнение с първите години след завоеванието. След падането на Солунското кралство през 1224 г. и възмогането на Българското царство и Никеиската византийска империя през 30-те години на XIII в., които се обединили в могъщ съюз срещу латините, Константинополската империя на франките се свила до най-близките околности на столица. Трогателните апели на защитниците на обсадения през 1235 г. от обединените армии на българи и никейци латински град не могли да предизвикат потеглянето на същински кръстоносен поход от Запада в негова защита и

получили единствено символична подкрепа, която само отложила временно гибелта на империята. Бъдещето на Латинската държава било заложено на карта, а дните ѝ изглеждали преброени. Тежката политическа, военна и финансова криза, която притискала латинските владетели на Константинопол превърнала най-скъпоценните светини на империята в инструмент и залог за спасението и решаването на съдбата на кръстоносната държава. По времето на последния латински император Бодуен II пренасянето и разпределянето на константинополските реликви вече не се изразявало в разбойнически грабежи, дарения, завещания и „свещени кражби”, а имало чисто икономически измерения и се свеждало до отчаяно залагане и покупоко-продажба. Залагането и разпродаването на най-скъпоценните Господни реликви от императорските църкви и параклиси в Константинопол заемало съществена част в неговата отчаяна политика и програма за спасяването на латинската държава, от което най-голяма полза извлякъл френския крал Луи IX Свети, който между 1239 г. и 1242 г. успял да откупи голяма част от свещеното съкровище на ромейските и латинските императори.

Тридесет години преди падането на йерусалимското кралство в Акра и загубата на последните франкски владения в Светите земи интензивното и систематично ограбване на константинополските светини, което продължило повече от половин век, в крайна сметка довело до изчерпването на ресурсите на свещената съкровищница на Латинската империя, чиито изключителни колекции от евангелски и старозаветни реликви и мощи били фрагментирани и отнесени на Запад под формата на плячка, дарове, залози и търговска стока. С изпразването на тази духовна съкровищница на Християнския свят някак твърде симптоматично и интересът на латинския Запад към подпомагането и защитата на Константинополската империя угаснал, което на практика довело до нейния залез. Съдбата на Латинската империя била предвестник на гибелта на франкските владения в Близкия Изток.

Глава VII: Последните кръстоносни походи през XIII век и реликвите

Последната шеста глава от изследването разглежда функцията, ролята, мястото и значението на реликвите в епохата на последните кръстоносни експедиции към Ориента през XIII в.: от Детския кръстоносен поход, през Петия и Шестия кръстоносни походи до поклонническите експедиции на френския крал Луи IX Свети и падането на последните франкски владения в Сирия и Палестина в края на столетието.

С падането на последните франкски владения в Сирия и Палестина множество християнски светини станали плячка и трофей на мюсюлманите или били унищожени и загубени завинаги. Други били съхранени и пренесени от последните защитници на завзетите латински градове и замъци в Светите земи, които успели да се спасят с бягство на о-в Кипър. Голяма част от свещените съкровища на ордените на тамплиерите и хоспиталиерите били спасени от унищожение именно по този начин. Спасяването на някои светини от загубения за християните Утремер и пренасянето им в латинския Запад било представено като чудо от съвременниците.

Пренесените и спасените от кръстоносците и франкските колонисти свещени християнски съкровища от Светите земи намерили нов дом на о-в Кипър, о-в Родос и в Западна Европа, където станали причина за създаването на нови поклоннически центрове. Същевременно самите кръстоносци дали началото на нови култове. Наследявайки традициите от предходните две столетия, кръстоносното движение през XIII в. също оставило своите свети мъченици. По ирония на съдбата новите кръстоносци – ревностни пазители, ловци и колекционери на свети реликви и мощи, на свой ред се превръщали не само в герои на кръстоносния поход, но и в негови свети мъченици, преклонението пред чиито свети гробове и чудотворни останки положили началото на нови култове на Балканите, в Източното Средиземноморие и Западна Европа.

Близо 200-годишната традиция на лов на реликви от Латинския Ориент и износа им към европейския Запад, която била съществена, характерна и неделима част от кръстоносното движение през XI-XIII в., в крайна сметка довела до изчерпването на огромна част от светините на франкска Сирия и Палестина и онова, което било останало от тях след падането на Първото Йерусалимско кралство, което се превърнало в един от основните фактори, които довели до постепенното утихване на ентузиазма на кръстоносното дело и силния отлив на финансовата и военна подкрепа за Отвъдморските земи. Загубата и невъзможността за възвръщането на Йерусалим, военните неуспехи и разочарования на последните кръстоносни походи, систематичното пренасяне на духовните съкровища на Ориента в Европа, където реликвите на свещената история на Християнството намерили нов и значително по-безопасен и достъпен дом, били сред причините, които довели до отлива на поклонничеството към Утремер и замирането на кръстоносното движение в края на XIII в., и респективно до падането на обречените на гибел последни франкски владения в Светите земи.

Заклучение

Култът към свещените християнски реликви имал важно значение, роля и място в историята на поклонническото движение, кръстоносните походи и Латинския Ориент в периода XI-XIII в. Проявленията на този феномен на средновековната култура обхващали една голяма част от цялостния живот на християнските и ислямски общества от Изтока и Запада по това време и засягали сферата на религията, идеологията, войната, мира, политиката, дипломатията, икономиката, търговията и изкуствата, както и културните връзки и конфесионалните отношения между тези два отделни свята. Кръстоносните походи на практика катализирали процесите, явленията и факторите, които формирали всеобхватния характер на този феномен. Самото поклонническо/кръстоносно движение било породено и подчинено в голяма степен на неговия тотален характер. Историята и съдбата на кръстоносните походи били тясно свързани с историята и съдбата на най-значимата за Християнството жива реликва, Светата земя и нейните скъпоценни светини. Освобождаването, защитата и поклонението пред Божи Гроб и свещените съкровища на Сирия и Палестина били в основата на кръстоносната идеология на латинския Запад и се превърнали в мотив, задача, цел и обет на новото въоръжено поклонническо движение, което дори приело като свой свещен символ и емблема една от най-скъпоценните реликви на Християнството – Честния Кръст на Господните Страсти. Отчаяният зов за помощ на християните от Изтока, който в края на XI в. се превърнал в претекст за организирането и потеглянето на Първия кръстоносен поход, експлоатирал мотива за ислямската заплаха, загубата на Константинопол, Светата земя и Божи Гроб и оскверняването и поругаването на безценните християнски светини от иноверците, който на свой ред бил подет от кръстоносната пропаганда. Той се превърнал в успешен модел при провокирането и организирането на всички следващи поклоннически експедиции през XII и XIII в. Реликвите имали важно значение и роля в процеса на подготовката на начинанията: от набирането и осигуряването на средства и финансирането на походите до церемониите по вземането на кръста, полагането на кръстоносните клетви и обети и самата духовна подготовка на пилигримите. Светините придружавали кръстоносците в пътя им от Европа към Ориента, те ги водили в битка и били тяхно упование в премеждията и изпитанията из Светите земи, където изиграли важна роля в оцеляването на самите експедиции и в създаването на латинските колонии в Изтока. Откриването както и загубата им белязали най-съществените епизоди от

историята на кръстоносните походи и Латинския Ориент, те били символ на триумфа и на провала на кръстоносците, на раждането и създанието, и на разрушението и гибелта на франкските държави в Сирия, Палестина и Романия. Те играели съществена роля в идеологията, политиката, дипломацията, войната, икономиката, религията и изкуствата на създадените в следствие на кръстоносните походи латински държави в Ориента и били важен елемент от политическия, литургичния, социалния, икономическия и културния живот на франкските общества в Леванта, чието съществуване зависело в голяма степен от поклонничеството към Светите земи, което се основавало изключително на култа към свещените реликви. Понякога светините били превръщани в опасен политически инструмент и дори залог за решаването на съдбата на Светите земи и франкското присъствие в Източното Средиземноморие. Падането на Йерусалим и загубата на Божи Гроб и Честния Кръст, заедно с голяма част от Светите земи и техните многобройни светини и реликви през 1187 г. преобразили съществено Латинския Ориент, чието съществуване зависело в голяма степен от християнското поклонничество. Отливът на пилигримското движение от Сирия и Палестина след Третия кръстоносен поход бил чувствителен, а интересът на новите кръстоносци твърде симптоматично и естествено се пренасочил към алтернативните извори и съкровищници на реликви в християнския Изток като о-в Кипър и Византия. Кражбата, ловът и пренасянето на реликви от Ориента съпътствало кръстоносното движение още от неговата зора, но последвалото завоевание на Константинопол и Романия от армиите на Четвъртия кръстоносен поход се превърнало в най-грандиозната и мащабна проява на „furtum sacrum” в цялата история на кръстоносните експедиции в Източното Средиземноморие. И ако през XII в. престижният образ на завръщащия със свещени съкровища от освободения Йерусалим кръстоносец бил утвърден на Запад, то след превземането на Константинопол „свещената кражба” и пренасянето на реликви от Романия вече било възприемано като достойна и приемлива компенсация за неизпълнения кръстоносен обет и дълг към Светите земи.

Продължителното и систематично разграбване и раздаване на свещените съкровища на Романия, Сирия и Палестина в крайна сметка довело до изчерпването на ресурсите на свещената съкровищница на християнския Ориент, което въпреки отчаяните и героични усилия на последните кръстоносци през XIII в. предизвикало отлива на поклонничеството към Утремер и постепенното замиране на кръстоносното движение в, които пък довели до залеза и гибелта на Константинополската латинска империя и франкските държавици в Светите земи. Образно казано франките сами прегрязали и

изяли корените на чудесното плодоносно дърво, което първите кръстоносци били посадили и напоили с кръвта си сред пустините на Утремер.

Прекомерният износ на реликви от франкските колонии в Леванта в Западна Европа по време на кръстоносните походи наподобявал износа на злато от Новия Свет към Стария континент след откриването на Америка. Подобно на треската за индианско злато през XVI в. истерията по светините от Ориента предизвикала повишаване на търсенето на Запад, а с него и последвалото презадоволяване на „пазара“ на реликви в Европа, което в крайна сметка довело до дефлация на тяхната стойност. Същевременно потокът от светини от Изтока, който залял и наводнил Запада в епохата на кръстоносните походи създал добра почва за избуяването на порочните практики на злоупотреба, спекула, измама, фалшификация и търговия с „реликви“ от Светите земи и Романия. Не много по-различна била ситуацията на Изток, където в навечерието на кръстоносните походи измамите и фалшификациите с дублиращи се и размножаващи се реликви и мощи били достигнали чудовищни мащаби. Раждането на кръстоносното движение отворило нова глава в историята на лова на реликви. Още след края на Първия кръстоносен поход множество евангелски и старозаветни реликви и мощи от Ориента започнали да пристигат в Западна Европа заедно със завръщащите се ветерани от експедицията. Потокът от източни светини, който започнал да залива латинския свят в началото на XII в. и масовата истерия която предизвикал дали повод за процъфтяването на редица крайни проявления на култа към реликвите. Множеството безскрупулни светотатства, фалшификации, измами, злоупотреби и търговия със свети реликви и мощи, които се ширели в латинския свят дали повод за осъждането и заклеймяването на тези практики. Фрагментирането на придобитите от кръстоносците реликви и мощи от Светите земи и Романия и разпръскването им из различни краища на латинския свят задълбочило още повече тези процеси и явления, които стояли в основата на размножаването на главите на Св. Йоан Кръстител, Св. апостол Яков, Св. първомъченик Стефан и Св. великомъченик Георги, телата на Св. Николай Чудотворец и Св. Теодор Стратилат и прочее дублиращи се и многократно мултиплициращи се светини, донесени от Ориента. То обяснява и размножаването на реликвите на Господните Страсти и Богородичните светини, което пораждало скептицизъм у някои съвременници, които открито започнали да поставят въпроса за съмнението в автентичността на някои от най-емблематичните християнски светини. Процъфтяващата в епохата на кръстоносните походи практика на търговия, измами и фалшификации с реликви и мощи от Светите земи и Романия предизвикали появата на

все по-странни „светини“ в латинския Запад като стъкленици с Христови сълзи и с Господния дъх, пъпа, къдриците и зъб от Младенеца, млякото на Богородица, меча и щита на Архангел Михаил, с които той сразил Сатаната, копието, с което Св. Георги убил змея и пр. Прекомерните спекулации предизвикали необходимостта от верифициране на донасяните от Ориента реликви и налагането на строги мерки и правила от страна на Църквата. Процесът на комерсиализация на култа към реликвите и практиките на безскрупулна търговия, злоупотреби, измами и фалшификации със светини, които се развихрили в латинския свят през първите две десетилетия след края на Първия кръстоносен поход и създаването на франкските владения в Сирия и Палестина, предизвикали гнева и язвителната критика на част от монашеските среди в Запада.

Новата вълна от свещени съкровища от Ориента, която заляла Европа след завладяването на Константинопол и създаването на Латинската империя от пилигримите от Четвъртия кръстоносен поход предизвикала нов бум на търговията, спекулата и злоупотребата с реликви, което още в края на първото десетилетие след прекратяването на експедицията на свой ред провокирало ново църковно движение за реформиране на култа към реликвите и пресичането на тези порочни практики, което кулминирало в решенията и разпоредбите на организирания от папа Инокентий III Четвърти Латерански събор в Рим в края на 1215 г.

Нуждата от верификация на донесените от кръстоносците и поклонниците реликви и мощи от Светите земи и Романия, както и нуждата от легализиране и оправдаване на акта на добиването и пренасянето им наложила необходимостта от създаването на специфична литературна традиция, която обединявала познатите житиеписни и историографски жанрове и представлявала историята на светинята, причините, начините и обстоятелствата за тяхното придобиване, както и пренасянето и приемането ѝ в новата общност. Произведенията на тази традиция, известни като „*translatio*“ (разказ за пренасяне на реликви и мощи) и „*furtum sacrum*“ (разказ за „свещена кражба“) били създавани като самостоятелни разкази и трактати или като част от агиографски и епистоларни текстове и исторически хроники, и много често били представяни по време на ежегодното литургично честване на празника на пренасянето на съответната светиня. Често техни свидетели, автори, поръчители или патрони били самите кръстоносци и поклонници, които били придобили и пренесли светините. Вкарването на тези реални, поукрасени или напълно измислени истории в един традиционен литературен жанр, който обслужвал идеологическите и литургични нужди на

църковната и светска власт в латинския Запад и Ориент, неминуемо ги подчинило на тенденциите на схематизация и стилизация, които се опирали на определена система от топоси. Разбира се тя не е строго установена и задължителна, но много често включва отделни топоси или комбинация от такива, които се отнасят до причините, начините и обстоятелствата на придобиване, пренасяне на светините и тяхното оправдаване. Повечето от тези истории ползват като модел първия известен разказ за търсенето, откриването и пренасянето на реликвите на Господните Страсти от Св. императрица Елена през IV в. Венецианските (и въобще италианските разкази), които оформят собствена специфична поджанрова традиция, пък използват като матрица историята за кражбата и пренасянето тялото на Св. апостол и евангелист Марк от Египет във Венеция през 827 г., която изобщо се явява основополагаща за идеологията на Венецианската република. Представените начини за придобиване на свещени съкровища са основно няколко: военна плячка от врага, дарение, награда за служба, конфискация, покупка (при продажба), откупуване (при залагане), (пре)откриване („*inventio*”) и „свещена кражба”, която можела да включва елементи на насилие и принуда в името на свято дело. Героите на всички тези разкази са винаги пряко или косвено свързани с кръстоносните походи и поклонническото движение или с новосъздадените франкски държави в Ориента и поставено в този контекст тяхното дело се схващало като изначално свято. Действието винаги се развива в Източното Средиземноморие (Светите земи или Романия), а негова сцена в голяма част от случаите е чуждата конфесионална среда (православна или мюсюлманска), която заради завоеванията и поругаванията на иноверците или заради безчестието и греховете на местните християни е напусната или лишена от Божествената благодат и закрилата на местните светци и патрони, чието пренасяне в нова среда (в латинския свят), където щели да бъдат почитани по-достойно, отдадено и правилно, била оправдавана по такъв начин още с представянето на тези обстоятелства. Тайният характер, съзаклятието, измамата, насилието и принудата при „свещената кражба”, често извършвана под прикритието на нощта, са други типични елементи от тази традиция. Друг характерен топос са виденията, явяванията и чудесната намеса на Христос, Богородица, отделни апостоли, светци и мъртви кръстоносци, които заявявали волята си свещените съкровища да бъдат открити и пренесени и давали конкретни напътствия и инструкции за мястото и начина на намирането и сетнешното им съхранение. Инвокирането, омилостивяването и приканването на светеца да одобри и подпомогне „свещената кражба” и пренасянето на мощите му чрез молитвени обръщания и призиви е друг

такъв топос. Чудесата, които съпътствали откриването, кражбата и пренасянето на светините били друг типичен елемент от тази традиция и също включвали множество топоси като: преодоляването на трудностите при идентифицирането на гробницата или мястото, където се съхранявали реликвите и при самото домогване до тях; нетленността на откритите мощи и разнасянето на характерни благовонни аромати и ярка светлина от тях, които издавали одобрението и подкрепата на съответния светец; вторичните явявания на самите светци, които потвърждавали автентичността на похитените мощи или изисквали неделимостта им, а понякога предупреждавали и наказвали недостойните, безчестни и немърливи изпълнители на тяхната воля; чудесата, които се проявявали при укриването на задигнатите реликви (ароматни благовония, светлини, явявания на ангели); чудодейното избягване или преодоляване на смъртни опасности при пренасянето на светините по море и суша (морските бури, засадите на врагове, пирати и планински разбойници) чрез застъпничеството на светеца и неговите мощи, които повторно били призовавани на помощ при тези премеждия; чудесата, които последвали при тържественото посрещане и приемане на свещените съкровища в новата общност (въдворяването на мир и политическо, социално, икономическо и духовно благоденствие и просперитет в страната; изцеляванията на болни, хроми, сакати, обсебени от демони и пр.); измолването на чудеса чрез светините при природни бедствия и напасти; преодоляването на огнена ордалия и оцеляването на светините в пламъците (при съдебно изпитание за доказване достоверността на светините или при пожар в новата църква/катедра, където били положени след пренасянето). Всички тези чудеса и свръхестествени намеси, чрез които се проявявала и потвърждавала Божествената воля и одобрението на светците за пренасянето на светините, се превръщали в основен механизъм за оправдаването и легитимирането на „свещеното светотатство”, верифицирането на тяхната автентичност и отхвърлянето на фалшивите, мними и дублиращи се реликви и мощи.

Тъкмо чудесата, извършвани в новите общности от пренесените като дар, покупка, трофей или плячка от Ориента светини спомагали за утвърждаването на техния авторитет, роля, значение и място в новия различен културен контекст, понеже, въпреки всеобщата популярност на част от тях, на практика било невъзможно с пренасянето им от една общност и културна среда в друга, същевременно те да запазят функциите, значението и стойността, които имали преди това сред източните християни и ориентализираните франки в Светите земи и Романия. Скоро култът към мощите на някои допреди това напълно непознати източни светци станал толкова

популярен, че засенчил авторитета на редица утвърдени западни светини. Пренесените от Ориента свещени съкровища наложили популярността на евангелските и старозаветни реликви над тази на широко почитаните дотогава мощи на западни латински светци и спомогнали за бързото създаване, утвърждаване и издигане на множество нови поклоннически центрове в Западна Европа, които станали средище на новите култове. Донесените от Източното Средиземноморие християнски светини оказали съществено влияние върху процесите на формиране на тези нови поклоннически центрове, а огромните приходи от даренията на постоянния поток от поклонници и от организираните около тези средища ежегодни панаири спомогнали за развитието на местната инфраструктура и икономика. Ориенталските реликви повлияли значително и върху сакралното западноевропейско изкуство и архитектура през XII-XIII в., заемайки и пренасяйки определени модели и форми от Византия и Светите земи в естетиката на Романския и Готически стил. Несъмнено било въздействието на култа към свещените съкровища от Изтока и върху формирането и разцвета на рицарската идеология и куртоазната култура и литература в Западна Европа в епохата на кръстоносните походи. Темата за рицарското странстване и търсенето на окултни реликви намерил отражение в появилите се на границата между XII и XIII в. романи за Светия Граал. При все това идеалният образ на посветилия се на търсенето на Господната реликва странстващ рицар се различавал твърде много от историческия образ на „светите крадци” и ловците на реликви от кръстоносните походи, описани от съвременниците.

Същевременно самите кръстоносци приживе и след смъртта си дали началото на нови култове. По ирония на съдбата самите тези ревностни пазители, ловци и колекционери на свети реликви и мощи, на свой ред се превръщали не само в герои на кръстоносния поход, но и в негови свети мъченици, преклонението пред чиито свети гробове и чудотворни останки положили началото на нови култове на Балканите, в Източното Средиземноморие и Западна Европа.

Двувековното интензивно и систематично експлоатиране, ограбване, фрагментиране, раздаване, изнасяне и унищожаване на реликвите и мощите на Светите земи и Романия, в което активно участвали кръстоносците и поклонниците от Запада, франкските колонисти от Ориента, религиозните и духовно-рицарските ордени, италианските морски републики, мюсюлманите и източните християни, в крайна сметка довело до изчерпването на огромна част от свещените ресурси на Латинския Ориент, докато същевременно трансферът на светини от Изтока постепенно превръщал латинския

Запад в новата Обетована земя. Систематичното пренасяне на духовните съкровища на Ориента в Европа, където реликвите на свещената история на Християнството намерили нов и значително по-безопасен и достъпен дом, заедно със загубата и невъзможността за възвръщането на Йерусалим и военните неуспехи и разочарования на кръстоносните походи през XIII в., били сред факторите и причините, които довели до отлива на поклонничеството към Утремер, замирането на кръстоносното движение и залеза на франкските владения в Светите земи.

Кръстоносните походи и досегът до Светите земи и техните свещени евангелски и старозаветни съкровища давали уникална възможност на участниците в това движение да се докоснат до живата сакрална история на Християнството. В този смисъл кръстоносният поход бил своеобразно поклонническо пътуване в свещеното време и пространство за средновековните християни от Запада, което им давало шанса да съпреживеят лично контакта с библейските места и събития. Убеждението на кръстоносците, че са проводници и изпълнители на Божията воля и провидение поставяло тяхната мисия в един осъзнат свръхестествен контекст, в който границите между профанното и сакралното, конвенционалното и чудесното се размивали. Те били новите израилтяни, които странствали из пустините на Сирия и Палестина, предвождани от свещените реликви на Господното Копие и Честния Кръст (Кивота на Новия Завет), воювали за своя нов Йерусалим и посрещали с радост ореола на свято мъченичество. Като последователи и наследници на делото на светите византийски императори те преоткрили и възвърнали Свещения град и реликвите на Спасението отново в ръцете на християните, превръщайки се по такъв начин в новия призван и легитимен защитник на Светите земи и Божи Гроб и в пазител на техните духовни съкровища.

Библиография (Извори и литература):

В приложените списъци на изворите и научната литература са посочени по-често цитираните издания: от изворите - 129 и от научната литература - 190.

Приложения:

30 страници с 46 цветни и 14 чернобели илюстрации с коментар към тях.

Списък с публикации

- 1. Йорданов, К.** Магията в политическата практика на Византия и смъртта на някои средновековни български владетели. - В: Сборник с доклади от XV Юбилейни Кюстендилски четения. 2008 (под печат).
- 2. Йорданов, К.** "Милосърдните блудници" - проституцията в Латинския Ориент в епохата на Кръстоносните походи (XI-XIII в.), Минало, 2009, 2, с. 29-46.
- 3. Йорданов, К.** Поклонничеството, култът към реликвите и ловът на светини в навечерието на Първия кръстоносен поход., *Medievalia*, I, 1, 2011, с. 5-30
- 4. Йорданов, К.** Константинополските реликви преди 1204 г. – В: Годишник *Collegium Historicum*, част I (под печат).
- 5. Йорданов, К.** Нов поглед към битката при Адрианопол (Военият ресурс на ранната Латинска империя и кампанията от април 1205 г.), *Medievalia*, I, 2, 2011, с. 106-148.

